

Ziya Gökalp Kitabı

Editörler: Cevat Özyurt-Ahmet Tak

“Türk Sosyolojisinin 100. Yılına”

Prof. Dr. Cevat Özyurt : 1964 Giresun doğumlu. Lisans öğrenimini Ankara Üniversitesi'nde (1991), Yüksek Lisans öğrenimini Kırıkkale Üniversitesi'nde (1998), Doktora öğrenimini İstanbul Üniversitesi'nde (2002) tamamladı. *Modern Toplumun Çözümlemesi* (İstanbul, Açılım Kitap, 2005), *Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma* (2. bs. İstanbul, Açılım Kitap, 2012), *Modern Türk Düşüncesinin Sosyolojisi* (Ankara, Kadim Yayınları, 2014) adlı üç kitabı bulunan yazar, Şamil Öçal'la birlikte *Modernleşme ve Gelenekselcilik Arasında Din* (Ankara, Hece Yayınları, 2013) ve İbrahim Mazman'la birlikte *Sosyal Teoride Din* (Ankara, Hece Yayınları, 2015) adlı kitapların editörlüğünü yaptı. Değerler sosyolojisi, din sosyolojisi, siyaset sosyolojisi, Türk sosyoloji tarihi, küreselleşme, Osmanlı modernleşmesi, milliyetçilik, vatandaşlık eğitimi ve insan hakları konularında çalışmaları bulunmaktadır. 2004-2011 yıllarında Balıkesir Üniversitesi'nde çalışan Özyurt, 2011 yılından itibaren Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesidir.

Dr. Ahmet Tak: 1968 yılında İstanbul'da doğdu. Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora öğrenimini ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nde tamamladı. Halen Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

YAZARLAR

Dr. Ahmet TAK: Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Prof. Dr. Cevat ÖZYURT: Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Doç. Dr. Ceylan TOKLUOĞLU: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.

Arş. Gör. Emre YILDIZ: Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Yrd. Doç. Dr. Ensar YILMAZ: Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Yrd. Doç. Dr. Hasan ŞEN: Muğla Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Prof. Dr. Korkut TUNA: İstanbul Ticaret Üniversitesi.

Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.

Doç. Dr. Mehmet ANIK: Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ: Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Dr. Türkay Salim NEFES: University of Oxford ve Antony's College.

ZIYA GÖKALP KİTABI

Editörler:

Cevat ÖZYURT - Ahmet TAK

HECE YAYINLARI

Hece Yayınları: 345
İnceleme

Birinci Basım: 2015
©Hece Yayınları

Kapak Tasarımı: SARAKUSTA
www.sarakusta.com.tr
Teknik Hazırlık: Bülent GÜLER

Baskı: Dumat Ofset
T: (0312) 278 82 00

ISBN: 978-605-9954-77-8

HECE Basın Yayın Reklamcılık San. Tic. Ltd. Şti.
Konur Sokak Nu: 39/1-2 Kızılay-Çankaya/Ankara
Yazışma: P.K. 79 Yenişehir/Ankara
T: (0 312) 419 69 13 F: (0 312) 419 69 14
e-posta: hece@hece.com.tr
www.hece.com.tr

İÇİNDEKİLER

Sunuş / 7

Kurtuluş Kayalı

Türkiye’de Sosyoloji Metinlerinin Dinamizmi
Geçmişte Yatmaktadır / 11

Korkut Tuna

Gökalp’in Türk Sosyolojisindeki Yeri / 29

Korkut Tuna

Gökalp’in Millî Sosyoloji Anlayışı / 39

Cevat Özyurt

Ziya Gökalp: İmparatorluktan Millî-Devlete Sosyoloji / 59

Mehmet Karakaş

Ziya Gökalp’e Yeniden Bakmak: Literatür ve
Yeniden Değerlendirme / 103

Ceylan Tokluoğlu

Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe / 163

Cevat Özyurt

Gökalp Milliyetçiliğinde Kurucu Unsur Olarak Din / 207

Cevat Özyurt

Milletleşme Sürecinde Ziya Gökalp’in
Medeniyet Arayışı / 235

Ahmet Tak

Gökalp’te Kültür-Medeniyet Tartışması:
Kültürün Kayboluşunun ve
Tarihsizleştirmenin İronisi / 261

Türkay Salim Nefes

Ziya Gökalp'in Modern Türk Ulusunun
Formülasyonunda Emile Durkheim'in
Sosyolojisi Uyarlaması / 309

Nevin Güngör-Ergan

Türk Düşünce Geleneğinde Ziya Gökalp-Ziyaeddin
Fahri Fındıkoğlu Devamlılığı / 335

Hasan Şen

Prens Sabahattin Versus Ziya Gökalp / 357

Ensar Yılmaz

Ziya Gökalp'te Siyaset-Toplum İlişkisi / 387

Mehmet Anık

Ziya Gökalp'in Aydın Kişiliği ve Siyasi
Fikirleri Etrafında Yapılan Tartışmalar / 403

Cevat Özyurt

Ziya Gökalp'te Millet İnşa Aracı Olarak
Değerler Eğitimi / 435

SUNUŞ

Türkiye’de sosyolojinin kurumsal bir niteliğe kavuşmasının *yüzüncü yılı*’nı geride bırakmış bulunuyoruz. Sosyolojinin kurumsallaşmasında etkisinin oldukça önemli olduğu birçok kişi tarafından kabul edilen Gökalp’in değişik alanlardaki düşüncelerinin ve özellikle sosyolojiye katkısının *yüzüncü yıl* münasebetiyle tekrar gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesi amacıyla bu çalışma hazırlanmıştır. Gökalp hakkındaki bu çalışma, farklı yazarların bir kısmı daha önceden yayınlanmış bir kısmı ise bu kitap için kaleme alınan yazılarının derlenmesiyle oluşmuştur ve bu yönüyle Gökalp’e yönelik farklı perspektiflerden yapılmış bir değerlendirme tayfını içermektedir. Tekil bir bakış açısı yerine çoklu bakış açısının Gökalp’in görüşlerinin anlaşılması açısından daha doğru bir tercih olacağı düşüncesi kitabın hazırlanmasında yol gösterici olmuştur.

Ziya Gökalp Kitabı Gökalp’in millî sosyoloji anlayışını ve Türk sosyolojisindeki yerini belirlemeye çalışan yazılara yer ver-

mektedir. Kitaba katkıda bulunan yazarlar, Gökalp'in sosyoloji tahayyülünü, düşüncesini, ideolojisini ve aydın kişiliğini yeni bir değerlendirmeye tabi tutmaktadırlar. Gökalp'in kısa dönemler içinde önemli değişiklikler gösteren din, siyaset, kültür, medeniyet, tarih, edebiyat, eğitim vb. alanlardaki görüşleri, bütüncül ve sistematik okumalarla analiz edilmiştir. Okuyucu kitapta Gökalp'in Osmanlıcılık ideolojisinden Türkçülük ideolojisine geçiş sürecinin analizini bulabileceği gibi, onun Türkçülük anlayışının Pan-Türkçülük'ten Türkiyecilik'e geçişinin analizini de bulacaktır. Kitapta Gökalp'in hars-medeniyet ayırımına odaklanan yazılar, onun Batılılaşma'ya olumsuz, modernleşme'ye ise olumlu bakışını ortaya koyarken, bu konudaki çelişkili fikirlerini de açığa çıkarmaktadır.

Gökalp sistematik bir sosyoloji inşa etmeye çalışmıştır, ancak yaşadığı toplumun büyük ekonomik ve siyasal dönüşümlerden geçmekte oluşu onu hedefine ulaşmaktan alıkoymuştur. Örneğin onun kültüre ve halka yaptığı soyut vurgu, kültürden ve halktan kopuk bir ideolojiyle birleştiğinde bir ironiye dönüşmüştür. Kitap'taki yazılar Gökalp'in Fransız sosyolojisine olduğu kadar Alman düşüncesine yakınlığının da altını çizmektedir. Gökalp'in Türk milliyetçiliği formülünde bir tarafta Durkheim sosyolojisini kendi toplumuna uyarlama çabasını, diğer tarafta onun kültüre ve millete ontolojik bir ruh atfeden Alman ulus anlayışına yakınlaştığını görürüz.

Halil İncalcık Gökalp hakkında "Yüzyıla damgasını vuran düşünür" ifadesini kullanır. Bu değerlendirme doğruluk payı yüksek bir ifadedir. Türk düşüncesi ve devletin siyasi yapısının şekillenmesi açısından Gökalp'siz bir 20. yüzyıl düşünemeyiz. Özellikle 20. yüzyılın ilk yarısı için bu durum tartışma götürmez. Gökalp bir yönüyle Türk düşüncesinin tartışma alanlarının önemli bir kısmını tespit etmiş ve etkilemiş bir düşünürdür. Yine de İncalcık'ın ifadesinin itidalle üzerinde durulması gereken yönleri vardır. Gökalp'in çağa vurmuş olduğu damganın

müspet ve menfi yönlerinin duygusallıktan bağımsız olarak ele alınıp değerlendirilmesi gerekmektedir. Her ne kadar halen 20. yüzyılın başındakilere benzer meselelerin tartışılmaya devam ediliyor olması bu durumu kısmen zorlaştırıyor olsa da, aradan yüzyıla yakın bir sürenin geçmiş olmasının duygusal bir soğumayı da beraberinde getirdiğini ümit edebiliriz. Ancak bu hususta tam bir duygusal soğumanın ortaya çıkmamış olması, Gökalp'in düşüncelerinin önemli bir kısmının güncelliğini devam ettirdiğinin de işaretidir. Gökalp'i tekrar tartışmak asırlık sosyal meselelerimiz üzerinde yeniden düşünmek anlamına gelecektir. Dolayısıyla Gökalp'in düşüncelerine ilgi göstermek tarihsel bir merakın ötesinde bir anlama sahip olmaya devam etmektedir. Bu çalışmanın değerini bu anlam/bağlam içinde bulacağımızı düşünüyoruz.

Ziya Gökalp Kitabı'nın Türk Sosyolojisinin *yüzyüncü yılı*'nda Gökalp'i anmak, Gökalp'in sosyoloji tahayyülünün Türk sosyolojisinin gelişmesi açısından sunduğu imkânları ve ortaya çıkardığı sorunları kapsamlı olarak anlamak, Gökalp sosyolojisinin günümüz değerleri açısından analizini yaparak alandaki tartışmalara katkı sağlamak gibi üç farklı amacı bulunmaktadır. Yazı veya çevirileriyle kitaba katkıda bulunan değerli bilim insanlarına, bizi kitabı hazırlamaya teşvik eden ve yazarlara ulaşmamızı sağlayan meslektaşlarımıza, kitabın titizlik ve ivedilikle basımını sağlayan Hece Yayınları ekibine teşekkürü borç biliriz.

Cevat ÖZYURT - Ahmet TAK

Kurtuluş Kayalı

TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİ METİNLERİNİN DİNAMİZMİ GEÇMİŞTE YATMAKTADIR

Türkiye'de sosyoloji metinlerini sadece akademisyenlerin, o da sosyoloji akademisyenlerinin metinleri olarak düşünmek kadar yanlış bir düşünce olamaz. Türk sosyologlarının kahir ekseriyeti Türkiye'deki sosyoloji literatürünü sadece sosyolog akademisyenlerin metinleri olarak telakki etmektedir. Ancak bu durum Türkiye'deki sosyoloji literatürünü çok geç başlamış bir literatür olarak düşünmeyi beraberinde getirir. Ondan öte başka bilim dallarında gerçekleşmiş, yayınlanmış metinleri de başka türlü anlamakla, sosyolojinin dışında mütalaa etmekle sonuçlanır. Bu tarz başka metinlerden soyutlanmış akademik metinler de türlü çeşitli sakatlıklarla malul olsalar da Türkiye'de sosyoloji metinlerinin bir dinamizm kaynağıdır. Bu çerçevede bakıldığı zaman Türkiye'de sosyolojiyi elli altmış

yıllık bir gelenek olarak düşünmek mümkündür. Bu düşünsel geçmiş de kendi içinde bir süreklilik arz etmemektedir. Bu sosyoloji literatürünün otuz yılı bir ölçüde Türkiye'ye dönük metinlerle karşı karşıya kalındığını, ikinci otuz yılı da teorik metinlere dönük bir ilgiyi ifade etmektedir. Bu iki dönemin kendi içinde de bir süreksizlik olduğunu görmek mümkündür. Her on yılda bir önemsenen düşünce adamları değiştiği ve toptan, grup halinde düşünce değiştirildiği için de Türkiye'nin sosyoloji literatürünün en önemli sorununun gelenek yokluğu olduğunu söylemek gerçekliktir. Ancak muhafazakârların gelenek konusunda modernistlere göre daha duyarlı olduğunu belirtmek gerekecektir. Tabii bu durum muhafazakârlar açısından gelenek yokluğu olmadığını söylemek anlamına gelmez. Değişik dönemlerin sosyolojik metinlerinin kendi içinde bir dinamizm taşıdığını belirtmek gerekmektedir. Bu anlamda 1960'lı yıllar sosyologları ile 1990'lı yıllar sosyologlarını belirgin bir şekilde ayrı düşünmek gerekmektedir. Söylenecik, yapılacak en anlamlı karşılaştırma örneğinin 1960'lı yıllarda ODTÜ'de sosyoloji ile 1990'lı yıllardan itibaren aynı kurumda sosyolojinin zihniyet olarak birbirinden kesinlikle farklı olmasıdır. Bir de örneğinin Boğaziçi Üniversitesi'nde ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde sosyolojinin özellikle 1950'li ve 1960'lı yıllarda zayıflığı konusuna ciddiyetle işaret etmek gerekmektedir.

Türkiye'de sosyoloji literatürünün bir başka dinamizmi sosyologlara göre meslekten sosyolog olmayan Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin'in çalışmalarının sosyoloji alanı dışındaki etkileridir. Ziya Gökalp sadece sosyoloji literatürünü değil onun ötesinde edebiyat ve folklor literatürünü de belirgin olarak geniş bir şekilde etkilemiş, hatta etkilemiş olmanın ötesinde şekillendirmiştir. 1980'li yıllara kadar bu noktada bariz sayılabilecek bir etki vardır. 1960'lı yıllardan sonra da aykırı bir gelişim olmuş, yoğun sayılabilecek bir Prens Sabahaddin önemsemesi başlamıştır. Karşılıklı küçümsemeler Ziya Gökalp ve bazı yerli düşünürler üzerinde olmuştur. Vaktiyle Ahmet Ağaoğlu'nun

Ziya Gökalp'in Fransızcasının zayıf olmasına rağmen dervişane bir üslup nedeniyle etkili olması konusunda şaşkınlık ifade etmesi 1980'li yıllardan itibaren Ziya Gökalp eleştirisiyle paralellik arz etmiştir. Belki de bu paralellik farkındalığıyla önce Prens Sabahaddin, daha sonra da takriben bir on yıllık arayla Ahmet Ağaoğlu önemsenmiştir. Bunun sosyoloji anlayışı kadar siyasetle de bağlantısı bulunmaktadır. Ancak durumun siyaset anlayışının dışında ondan bağımsız bir biçimleniş de vardır. Genel olarak değerlendirildiği zaman birisinin metinleri toplumdan soyutlanmış bir düşünce tarzını ifade etmektedir. Biraz yenilikçi bir yaklaşım şekliyle Osmanlı onların oluşturduğu düşünsel ortamda da bulunmamaktadır. Osmanlı'ya yönelik ilgi yokluğu Türkiye gerçekliğinin farkında olmamak demektir. Ziya Gökalp de Türkiye gerçekliğine Prens Sabahaddin'e göre karşılaştırmak anlamında daha yakınsa da büyük ölçüde teğet geçmektedir. Aslında Türkiye gerçekliğine nüfuz etme anlamında tam da 1970'li yılların başlarında önceki dönemde sosyolog arama uğraşında Cahit Tanyol'un Ahmed Cevdet Paşa'ya yönelmesi ifade edilmeye çalışılan gerçekliğin bir ifadesidir. Aslında onun yaklaşımlarından kalkarak İbn Haldun'a yönelmek mümkün olsa da Türkiye'de bu süreç bu etkiyle başlamamıştır. Aslında onu Ahmed Cevdet Paşa'ya yönelten unsurlardan biri de dolaylı olarak Cemil Meriç etkisidir. Ahmed Cevdet Paşa'nın yanında Hüseyin Kazım Kadri'nin *10 Temmuz İnkılabı ve Netayici* (1920) metni o dönemde sosyal bilimcilerin odak noktası Osmanlı son dönemi olsaydı daha fazla dikkat çekerdi. Bir anlamda Aziz Nesin'in 1960'lı yıllarda Hüseyin Kazım Kadri'nin ismi anılan metnine gönderme yapması, güncel problemi ondan kaynaklanarak tahlil etmeye çalışması önemlidir. Dönemin sosyal bilimcilerinden çok Aziz Nesin'in konuyla ilgilenmesi ilginçtir. Burada ifade edilen düşünce açısından Hüseyin Kazım Kadri'nin Ziya Gökalp eleştirisi üzerinde odaklaşmak yoluyla Türkiye gerçekliği meselesini sorgulamak anlamlı olabilir. Hilmi Ziya Ülken ölçüsünde Osmanlı son dönem düşünürlerini sorgulayan

ve yüz, iki yüz yıllık modernleşme tarihini tahlil eden 1940'lı yıllar sosyoloğu, sosyal bilimcisi yoktur. Dönemin anlaşılması açısından Said Halim Paşa'nın düşüncelerinin anlaşılmasının da kritik önemi vardır. Toplum gerçeklerine mesafeli ve soğukkanlı bakışın somut örneklerini onun metinlerinde bulmak imkân dâhilindedir. Burada üzerinde durulan meselenin anlaşılması bakımından gündelik hayat bilgisine geniş bir şekilde hâkim olunması gerekmektedir.

Türkiye'de belki de Ziya Gökalp'in metinleri somut hayatla iç içe geçmediği için Ziya Gökalp'in düşüncelerinin içi farklı düşünsel içeriklerle doldurulmuştur. Örneğin 1940'lı ve 1950'li yıllarda Ziya Gökalp'in düşünceleri Niyazi Berkes ve Mümtaz Turhan'ın çalışmalarında ikisinin düşünsel konumu farklı olsa bile ciddi, olumlu dayanak bulmuştur. Bu durumun iki kuşak sonra da devam ettiği rahatlıkla söylenebilir. İki kuşak sonra Ziya Gökalp'in yaklaşımları aynı kuşaktan olan Erol Güngör ve Emre Kongar tarafından yeterince önemsenmiştir. Zaman içinde Erol Güngör Ziya Gökalp'e Emre Kongar'a göre daha eleştirel bakmıştır. Erol Güngör de *Türk Kültürü ve Milliyetçilik* (1973) kitabının Ziya Gökalp ve Mümtaz Turhan tarafından nasıl karşılanacağı konusunda merak taşıdığını ifade etmiştir. 1940'lı yıllar sosyologları, daha doğrusu sosyal bilimcileri arasında bir tek Hilmi Ziya eleştirel bir tutum takınmıştır. Belki de daha doğru ifade şekli onun Ziya Gökalp'i eleştiri şeklinin daha bütünlüklü olmasıdır. Bir de Emre Kongar'ın Ziya Gökalp değerlendirmesinin olumlu niteliğinin Niyazi Berkes'e göre bile daha ileride olduğu söylenebilir. Çünkü o *Toplumsal Değişme Kuramları* (1972) kitabı içinde sadece iki Türk sosyoloğu üzerine bağımsız bölüm yazmıştır. Bunlardan birinin Türkiye gerçekliğinden kopuk olduğu bilindiğinde Emre Kongar'ın Ziya Gökalp'e nasıl yaklaştığı da rahatlıkla anlaşılabilir. Ancak haksızlık yapmamak adına Mübeccel Kıray'ın 1990'lı yıllar sosyologlarına göre Türkiye gerçekliğine çok daha yakın olduğu söylenebilir. Belki de karşılaştırma yapılacak son iki entelektüel

gene Erol Güngör ile 1980 yılında yazılmış olan *Ziya Gökalp’in Sosyal Düşünceleri* kitabının yazarı Taha Parla’dır. Modernist kesimde, solda gene aynı yaklaşım pozitivism üzerine metinler yazıldığı zamanlarda daha fazla tahkim edilmiştir. *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi* (1986) metni eleştiriyi daha bir somutlaştırırken iki ayrı kesitte gelişen yaklaşım soyut bir pozitivism eleştirisinde buluşmuştur. Onun dışında belki de 1940’lı yılların sonunda beliren Prens Sabahaddin ilgisinin özellikle 1980’li yıllarda depresen Ziya Gökalp eleştirisiyle bir bağlantısı vardır. Tabii bir de 1980’lerden sonra iyice serpilip gelişen Türkiye’ye teğet geçme eğilimiyle. Bu sosyologlar açısından daha bir belirgin. Tabii Tanpınar sağcılar soyutlamalardan uzak-tabii bunu günlüklerinde gündelik dille söylerken- boşuna “solcular Türkiye gerçeğini yok sayıyorlar” demiyor.

Aslında son dönemde Taha Parla’nın metninden sonra serpilip gelişen Ziya Gökalp eleştirisi konusunda en ilk eleştirel metinlerden biri, belki de başlıcası bazı noktaları itibariyle teklese de Selahattin Hilav’ın Ziya Gökalp’in sosyolog olarak nitelenmesi konusuna itiraz eden ve onun metinlerini eleştiren makalesidir (1976). Ziya Gökalp’e yeni baştan dönmeyi teklif eden makale de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Sosyoloji Dergisi*’nde son yıllarda yayınlanan Doğan Ergun’un yazısıdır. Onun dışında 1990’lardan sonra müfredat gereği Ziya Gökalp ve sosyolojik metinleri sadece Türk sosyoloji tarihinin konusudur. “Türk sosyologları” dersi Türkiye’de üniversitelere sosyologların ya da herhangi bir sosyoloğun tercihiyle konulmamıştır.

Osmanlı’nın bahse konu olmaması Cumhuriyet’in ilk döneminde gündemdedir. Cumhuriyet değişikliğinin köklü bir kopuş olması düşüncesiyle önceki yenilikçi hamlelerden bütünüyle kopuk olduğu şeklinde bir kanaat vardır. Onun dışında döneme yönelik eleştirel bir tepki gündemdedir. Dönemin düşünsel eğilimleri ise üzerinde durulmaya değmeyecek düzeyde görülmektedir. Osmanlı’ya bir ölçüde önemsenmesi gereken ilgi